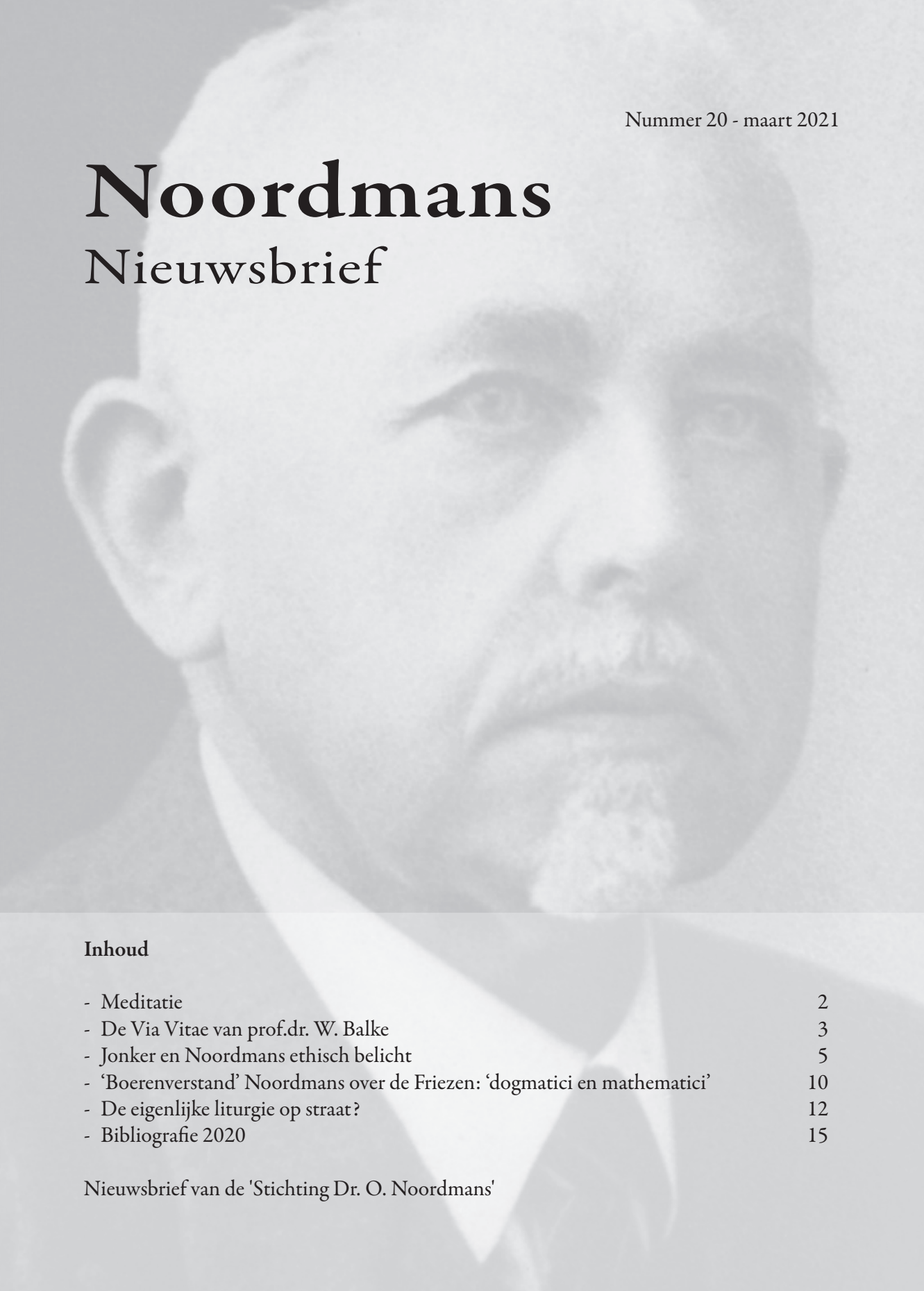

A faded, grayscale portrait of a man with a mustache and a goatee, wearing a suit and tie. The portrait is the background for the entire page.

Nummer 20 - maart 2021

Noordmans

Nieuwsbrief

Inhoud

- Meditatie	2
- De Via Vitae van prof.dr. W. Balke	3
- Jonker en Noordmans ethisch belicht	5
- 'Boerenverstand' Noordmans over de Friezen: 'dogmatici en mathematici'	10
- De eigenlijke liturgie op straat?	12
- Bibliografie 2020	15

Nieuwsbrief van de 'Stichting Dr. O. Noordmans'

Geachte lezers,

Evenals voorgaande jaren sturen we u dit voorjaar de Nieuwsbrief van de Noordmans Stichting toe. Daarin staat dan altijd ook een aankondiging van de eerstvolgende studiedag vermeld. Vorig jaar zagen we uit naar een interessante studiedag over Noordmans en Koopmans in het gedenkjaar van 75 jaar bevrijding. Helaas moesten we de dag vanwege de pandemie uitstellen tot nadere datum. Dat geldt nog steeds. Zodra de mogelijkheid er is, zullen wij deze studiedag alsnog doen plaatsvinden. Wij houden u op de hoogte.

Vanwege deze bijzondere tijden waarin we leven, beginnen we deze Nieuwsbrief met een brief van Oepke Noordmans zelf, geschreven aan zijn jongste zoon, in de aanloop naar Pasen, voorjaar 1944 (*Verzamelde Werken 9b*, p. 992). In die persoonlijke brieven is Noordmans erop uit om in de zwaarte van de tijd zijn kinderen te bemoedigen door te vertellen hoe het Evangelie de wereldgeschiedenis

raakt, hoe dat ‘werkelijk’ wordt. Of zoals hij elders schreef: “Het gaat om redding van een reële wereld en niet om gedachten over die wereld.” (*VW* 2, p. 405)

Zoals velen zullen weten, werden de Brievendelen 9A en 9B bezorgd door wijlen professor dr. Wim Balke, in het verleden redactielid van de Uitgave van de Verzamelde Werken. Hij overleed op 21 januari jl. In deze Nieuwsbrief vindt u een In Memoriam van de hand van dr. Jan Dirk Wassenaar.

Ook de andere bijdragen van Wassenaar en dr. B.H. Weegink beveel ik van harte bij u aan!

U allen wens ik een goede gezondheid en graag tot ziens op de eerstvolgende Noordmans Studiedag!

*Akke van der Kooi,
voorzitter Stichting dr. O. Noordmans*

Meditatie

Dr. O. Noordmans - Verzamelde werken, 9B, pag. 992.

Moeder was vanmorgen in de kerk. Ik preekte over de voetwassing, en moeder wilde dat ik een verslag van de preek deed. Nu, laat ik dat dan doen. Ik noemde de voetwassing een half-sacrament, omdat zij vroeger vaak werd toegepast en kerken en kloosters en de hoven van vorsten. Het evangelische verhaal behoort tot de aangrijpendste van de evangeliën. Terwijl de schaduwen van het kruis reeds op Jezus’ pad vallen, terwijl Judas zich gereed maakt om Jezus te verraden en de haan, die bij Petrus’ verloochening zal kraaien, al op stok zit, beeldt Jezus de vorm van zijn koningschap uit in de daad van de

voetwassing. Wat Jezus in een spreuk vroeger had vastgelegd, dat degene die de minste wil wezen, de meeste is, dat toont hij hier in een plechtige handeling. Hij maakt de manier van zijn koningschap aanschouwelijk.

Als Jezus Pasen viert is dat geen spel. Het is geen plechtige herhaling van een oud gebeuren. Als Jezus Pascha viert, houdt het Pascha op en wordt vervuld. Het is een stuk werkelijkheid van deze wereld geworden, evengoed als het eerste Pascha bij de Uittocht uit Egypte. Nu raakt Pasen de

wereldgeschiedenis ten tweeden male. Jezus is zelf het Paaslam. Dat wordt afgebeeld door het H. Avondmaal. Jezus' koningschap, zijn manier om koning der Joden, der wereld te zijn, wordt duidelijk in de voetwassing. De koning komt in de vorm, in de gedaante van een slaaf. Zoals wij afkerig zijn van het verbroken lichaam en vergoten bloed, dat de gastheer in het evangelie ons voorzet, zo zijn wij het ook van deze vorm van koning-zijn. Dan gaat de glans, de gedaante de heerlijkheid er af.

Petrus zegt beide malen: neen. Eerst in Matth. 16, van het lijden. Nu in Johannes 13 van dit koningschap. En Jezus antwoordde hem beide malen op zeer scherpe wijze. Lijden en dienen zijn de beide scharnieren, waarop het koninkrijk der hemelen draait. Zo houdt het geloof o een spel te zijn. Het raakt en overwint de wereld. Pasen 1944 zal wel het meest werkelijk Pasen zijn in de wereldgeschiedenis. Het Evangelie neemt toe, het houdt niet op, het is als een mosterdzaad. ... Men kan het in de preek beter uitdrukken, dan zo kort op het papier...

De Via Vitae van prof.dr. W. Balke

dr. Jan Dirk Wassenaar

Op 21 januari overleed prof.dr. W. Balke, die in de kring van de St. Dr. O. Noordmans onder meer bekend geworden is als een van de redactieleden van de Verzamelde Werken van Noordmans. Balke is 88 jaar geworden.

Wim Balke studeerde theologie en werd hervormd predikant. Dat is hij in Langerak, Bodegraven, Den Ham, 's-Graveland en Werkhoven geweest. Ook nadat de Protestantse Kerk in Nederland was ontstaan, bleef hij zich nog 'hervormd' noemen. Hij had grote moeite met bepaalde ontwikkelingen op het kerkelijk erf, niet alleen in de Protestantse Kerk in Nederland, eerder ook al in de Nederlandse Hervormde Kerk.

In 1991 werd Balke hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en de Karelsuniversiteit in Praag, van 2001 tot 2003 was hij het aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

In 1973 promoveerde Balke op het proefschrift *Calvijn en de doperse radikalen*. De Reformatie

heeft altijd zijn belangstelling gehouden. Hij heeft er veel over geschreven. Overigens ook over de grote figuren uit de negentiende eeuw (H.F. Kohlbrugge, J.H. Gunning jr. en Ph.J. Hoedemaker; en: Willem de Clercq en Allard Pierson) en over Noordmans. Van modieuze theologie moest hij niets hebben.

In een interview met Bart Wallet en Herman Oevermans in *Wapenveld* 55 (2005) nr. 1 zei Balke: 'Waar ik het meest door gegrepen werd, was in mijn tweede jaar, door Augustinus. Door het lezen van Augustinus werd ik pas theoloog. Voor die tijd was ik maar wat aan het ploeteren, maar Augustinus bracht me bij de theologie in de volle omvang. Voor Quispel moest je een oudchristelijk geschrift lezen. Ik koos *De Civitate Dei* van Augustinus samen met de studies van Noordmans over deze kerkvader en ben daar nog dankbaar voor. Dat blijft je altijd bij. Wij lasen Noordmans' meditaties in *In de Waagschaal*. Mijn oudste broer was daarop geabonneerd. Noordmans was bij velen volslagen onbekend. Als ik er predikanten naar vroeg, wisten ze er niets van. Noordmans kon in een paar zinnen zoveel zeggen en qua taal zo briljant; het heeft iets van een kerkvader, van Augustinus en van Calvijn. Van Ruler had daar ook iets van als hij een enorm breed theologisch panorama onthulde, hoewel er bij hem ook altijd wel enkele ketterijen rondslopen. Zo vond ik Van Rulers cultuuroptimisme een ketterij. Ik voelde mij meer aangesproken door Noordmans, bijv. voor zijn pleidooi voor puritanisme en ascese in dat prachtige opstel 'Monnik en puritein'. Het is niet zo dat ik Noordmans in alles navolg. Zijn visie op de schepping als een plek licht rondom het kruis deel ik niet. Daarin sta ik dicht bij Calvijn.'

Zoals gezegd, was Balke lid van de redactie van de *Verzamelde Werken* van Noordmans. Samen met J.A. Noordmans droeg hij de verantwoording voor de delen 9A en 9B met de correspondentie. Ook anderen hebben zich met dat project beziggehouden, maar Balke en Noordmans jr. hebben wel het leeuwendeel van het werk voor hun rekening geno-

men. Het was een onderneming die lang geduurd heeft, wat gezien de omvangrijke annotatie die bij de brieven nodig was, geen verwondering wekt. Als promovendus van Balke heb ik zijn inzet voor de beide delen van nabij meegemaakt.

Ik schreef dat Balke grote moeite met bepaalde ontwikkelingen op het kerkelijk erf had. Inderdaad. Bijvoorbeeld wanneer ambtelijk denken ingeruild werd voor louter functioneel denken en bureaucratisch optreden. Bijvoorbeeld wanneer 'horizontalisme' ('Kerk in actie', in de trant van prof.dr. H. Kraemer) de kern van het evangelie zoals die door de Reformatie was herontdekt, ging overschaduwen. In dit opzicht wist Balke zich een leerling van Noordmans in diens visie op de nieuwe hervormde kerkorde na de Tweede Wereldoorlog. Het belangrijkste signaal dat Noordmans gaf, zo stelde Balke, is dat de kerk pastoraal en apostolair is ingesteld op de wereld, die vol is van chaos en nood. Daarnaast was Balke met Noordmans beducht voor een theologie-opleiding als seminarie binnen de academie. Beiden vreesden daarin schoolvorming en een gebrek aan een wijde geestelijke ruimte waarin toekomstige predikanten zich zouden kunnen ontwikkelen.

Dr. B.J. Spruyt schreef in een in memoriam van Balke dat hij altijd iets van een heer van stand en een erudiet man was. Wie hem gekend heeft, zal dat beamen. Met die aanduidingen zou de indruk gewekt kunnen worden dat hij ontoegankelijk, afstandelijk was. Zo kwam hij misschien wel eens over, maar hij was zeker ook een vriendelijke, hartelijke man.

Als leerling van mensen als Calvijn en Noordmans was Balke ervan doordrongen dat het menselijk zich *sub specie aeternitatis* afspeelt. Dat klonk ook sterk door in de dankdienst voor zijn leven, die op 26 januari in de hervormde kerk van Lage Vuursche gehouden is. De tekst voor de overdenking was 2 Korintiërs 4: 17: 'Want de lichte last der verdrukking van een ogenblik bewerkt voor ons een alles te boven gaand eeuwig gewicht van heerlijkheid.'

Noordmans-publicaties van Balke:

- ‘Oepke Noordmans en Paul Scholten’, in: W. Balke, *Heel het Woord en heel de Kerk. Schetsen uit de geschiedenis van de vaderlandse kerk* (Kampen 1992), p. 171-184.
- ‘De signalen van Noordmans’, in: W. Balke, A. van de Beek en J.D.Th. Wassenaar, *De kerk op orde? Vijftig jaar hervormd leven met de ker-*

korde van 1951 (Zoetermeer 2001), p. 67-89.

Idem in: H.W. de Knijff, A. van der Kooi en G.W. Neven (red.), *Noordmans voor het voetlicht* (Kampen 2006), p. 72-93.

- ‘Calvijn en Noordmans over de oecumene’, in: W. Balke, *Via Vitae. Opstellen over kerk en theologie in het perspectief van de Reformatie* (Apeldoorn 2019), p. 222-243.

Jonker en Noordmans ethisch belicht

dr. Barend H. Weegink

Promotie

Voor een bijdrage over prof. dr. A.J.Th. Jonker en dr. O. Noordmans zou in de jaarlijkse *Noordmans Nieuwsbrief* plaats zijn, zei dr. Jan Dirk Wassenaar. Naar aanleiding van mijn dissertatie nodigde hij me tot schrijven uit. Op 25 november 2020 promoveerde ik aan de Protestantse Theologische Universiteit op een proefschrift over Aart Jan Theodorus Jonker. Onder de titel *Nochtans mijn God* belicht ik in dit boek Jonkers leven, theologie en spiritualiteit.¹ Het is een studie in het kader van de gereformeerde spiritualiteit, zoals de aan prof. dr. Jan Hoek gegeven leeropdracht luidt. Hij en prof. dr. Edward van 't Slot, beiden bijzonder hoogleraar, bezetten hun leerstoel in Groningen. Zij waren mijn promotoren. De gebeurtenis vond plaats nog voordat de harde lockdown begon. In de Doopsgezinde Kerk aan de Oude Boteringestraat, die vaker voor Groningse universitaire bijeenkomsten wordt gebruikt, was naast de livestream een beperkte fysieke aanwezigheid mogelijk. De foto op

de voorpagina van de maarteditie van het magazine *PThUnie* toont het cortège; met mondkapjes op werd het een plechtigheid in coronatijd.

Twee theologen

In hetzelfde sfeervolle gebouw had Jonker in 1905 zijn inaugurele rede *Persoonlijk Geloofsleven en Theologische Studie* uitgesproken, toen hij aan het begin van zijn kerkelijk hoogleraarschap aan de

¹ Barend H. Weegink, *Nochtans mijn God. Leven, theologie en spiritualiteit van Aart Jan Theodorus Jonker*, Academic Publishers Eburon, Utrecht 2020, (diss.) 368 p, ISBN 978-94-6301-320-8, 368 p.

noordelijke alma mater stond. Praktische theologie was vooral zijn vak. Over homiletiek had hij later nog een boek willen schrijven. Dertig jaar na Jonkers rede zou Noordmans ook in Groningen en nu in de universiteits aula zijn verhaal houden. Het was na de erepromotie waarbij hij zijn doctoraat in de theologie ontving. Beide mannen waren predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk. De Geldersman en domineeszoon Aart Jan Theodorus Jonker (1851-1928) diende een aantal dorpsgemeenten en ook twee Hollandse steden. Hij versloeg in Rotterdam en Dordrecht als kanselijger zijn duizenden en bediende met zijn catechese en pastoraat velen. Gelovig volk en ook andersdenkende en niet-kerkelijke mensen zetten zich zondags onder zijn gehoor om gesticht te worden en de kunst van het spreken en de verhaalopbouw te proeven. Meditatieve werken schreef hij vooral, maar dat deed Noordmans ook. De Friese boerenzoon Oepke Noordmans (1871-1956) bleef dorpsdominee, tweemaal in het noorden in zijn geboorteprovincie en eenmaal in het oosten van het land. Geniaal was hij en introvert. Als man van de pen stond hij niet in het eerst gelid wanneer het ging om het leggen van contacten. Zijn kracht lag elders.

Laren

We richten de blik op het Gelderse dorp Laren als plaats voor enig verstaan van en vergelijk tussen Jonker en Noordmans. Ze hebben er gewoond en geleefd. In de agrarische gemeenschap van de Achterhoek groeide Aart Jonker op. Hij zou zijn afkomst niet verloochenen. Vader ds. Hendrikus Jonker werd er in 1844 predikant en diende de gemeente 35 jaar. Zijn voorganger Kalckhoff stond er 39 jaar. De zonen Jonker, die in Utrecht gingen studeren, waren voortgekomen uit Hendrikus' tweede huwelijk. Aart en de jongere Gerrit werden net als hun vader gemeentepredikant; Hendrik, de middelste van de drie, werd huisarts. Als bijnamen in de familie kregen ze Job I, II en III mee. De vroegere pastorie, annex boerenbedrijf hetwelk in die dagen niet ongebruikelijk was en grotendeels door

de vrouwelijke gezinsleden werd uitgevoerd, stond buiten de dorpskom bij de buurtschap Oolde, niet ver van het Huis Oolde en het Huis Verwolde. De gemoedelijke Larense bevolking leefde in het ritme van de seizoenen. Het geestelijke en huiselijke klimaat in kerk en samenleving van die tijd is treffend beschreven.² De kerkelijke gemeente Laren droeg een gematigd-orthodox stempel. Jonkers jeugd-

jaren werden bepaald door een godsdienstige sfeer naar het oude supranaturalisme waarin zijn vader en veel anderen waren opgeleid. Na de ambtsperiode van Jonker sr. volgden tien predikanten die een korter verblijf in de Larense gemeente hielden. Noordmans die in 1923 kwam, zou weer langer – 22 jaar als we de aflooptijd na het ultimo 1943 opgelegde emeritaat meerekenen – predikant in Laren zijn. Hij bewoonde de nieuwe pastorie die in de twintigste eeuw naast de kerk verrees. Noordmans moest dit huis verlaten en elders in het dorp onderdak vinden omdat de Duitse bezetter de ruime villa had geconfisqueerd en tot opslagruimte voor munitie maakte. Bij de bevrijding is het pand verloren gegaan en vervolgens opnieuw gebouwd. De huidige predikant, die me de predikantenlijst van Laren verschaftte en aan wie ik naar oude antecedenten vroeg, vertelde me uit bewaard gebleven documentatie hoe Noordmans in zijn pastoraat door smetvrees werd gehinderd. Een man had dominee Noordmans een brief geschreven; hij had de tuin van de pastorie bemest en daar nogal wat moeite voor gedaan. Noordmans had alleen even tussen de gordijnen door gekeken. Het liefst trok Noordmans zich terug om te studeren en te schrijven. Het volk zal deze zeergeleerde dominee met zijn theologische kennis op het platteland vaak niet hebben begrepen. Mogelijk is Noordmans' betekenis voor enkeling en schare, breder gesteld: voor kerk en samenleving met het zicht op het kruis, het werk van de Geest, de gestalte van de wereld en de komende herschepping toch op het plaatselijk grondvlak ondergewaardeerd gebleven. Maar het visioen kan niet ontbreken.

² Heuvel, H.W., *Oud-Achterhoeksche Boerenleven. Het gehele jaar rond* (Deventer 1973 7e dr.); W. Otten, 'Ds. Hendrikus Jonker, Hervormd predikant in Gelders Laren (1844- 1879)' en H.L. Schrader-Rutgers, 'De kinderen der familie Jonker te Laren', in: *Jaarboek Achterhoek en Liemers* (Zutphen 1977-1978); J. Teenstra-Slagman, *Oude verhalen over de kerk in Gelders Laren* (Enschede z.j./1973).

Ethisch

De twee met Laren verbonden mannen worden feitelijk tot de ethische richting gerekend. Met 'ethisch' bedoelen we niet de moraal maar het diepste zelfwezen, de wezenskern van een mens. Daar spreekt de God van het verbond zijn schepsel mensenkind aan. Het geweten, de consciëntie (het samen-weten met God) heeft een antenne voor de dingen die van boven komen. Na de ethische vaders prof. dr. Daniël Chantepie de la Saussaye (1818-1874) en prof. dr. Johannes Hermanus Gunning jr. (1829-1905) vormden de zogenaamde jongere of latere ethischen de tweede generatie. In dit kader plaatsen we Jonker. De hoogleraar Gunning had in Amsterdam in 1886 Jonkers huwelijksinzegening geleid. Noordmans, die bijna twintig jaar jonger dan Jonker was, traceren we in de nog volgende derde generatie ethische theologen. Van huis uit degelijk Fries-confessioneel was hij onder invloed van Gunning en anderen gekomen. De idee der persoonlijkheid en het werk van de Geest spraken hem aan. Daarin ontdekte hij de dynamiek van het persoonlijke geloofsleven. Het heil van God rust op goede, objectieve gronden. Het leidt tot de spiritualiteit van een doorleefd geloof. Je kunt niet volstaan met enkel zeggen dat het geloof op formule is gebracht en dat je je daaraan moet houden. De confessionele nadruk van toen op het kerkelijk-juridische karakter van de belijdenis was hem te strak en te statisch. Jonker had dit gevoelen reeds bij de opening van zijn academische lessen in Groningen als zijn ethisch proprium geuit, in de hem eigen woordspeling: 'Wat niet per du gaat, dat is toch perdu, onherroepelijk voor ons verloren'. Als het geloofsleven niet door jouw ziel heentrekt, dan raakt het je niet, dan is het mis.

Afgezien van het noemen van een aantal kenmerken van het ethische gedachtegoed is het heikel om over ethisch besef en ethische groepsvorming te beginnen. Bekend zijn de woorden van prof. dr. J.J.P. Valetton jr. en prof. dr. Is. van Dijk over de ethische richting, waarin onderling veel verschil is

en ieder minzaam spreekt voor zichzelf. Dat kwam door de nadruk op individualiteit en uit de voorliefde tot het leggen van eigen accenten in de opvattingen over wetenschap en cultuur. De kikkers lieten zich maar slecht voortdragen, ze sprongen telkens uit de kruiwagen. Het kon betekenen dat de aandacht voor de kerk – die toch maar vastliep in haar richtingenstrijd – bij de latere ethischen op het tweede plan kwam te staan. Maar bij Jonker en Noordmans, die zich richtten op het wezen en welwezen van de kerk, bleef de behoefte aan geestelijke vernieuwing bestaan.

Een typisch verschil trouwens, op de ledenlijst bij het jaarboek 1928-1929 van de bij afgaand tij in 1920 opgerichte *Ethische Vereeniging* staat wel O. Noordmans uit Laren, maar niet A.J.Th. Jonker. Je kunt zeggen dat de lijstopmaak op de valreep van Jonkers leven geschiedde, te laat dus, maar ik vermoed dat hij, anders dan sommige van zijn leerlingen, er niet eens op had willen staan. In zijn brieven fulmineerde hij tegen de verlopen ethische beweging. Hij sprak over pronkpoppetjes, ethisch suikerwater, lamlendigheid, een gemoedelijk prajje over de onderdeur. Het godsbestaan werd als immanent beschouwd en de ervaring verhief zich tot waarheid. Horizontaal denken nam de plaats in van verticaal denken. Het ethische was het esthetische geworden, 'Schöngesterei', kunst om de kunst. Het ging subjectivistisch over menselijke gevoelens en beleving. Waar bleef de basale opvatting van de persoonlijkheid, het besef van distantie en de ernst waaruit blijkt dat een mens voor het aangezicht van God wordt gedaagd. Het innerlijk leven dat van God komt en de betrekking op God die dieper gaat dan zelfbewustzijn, dat hadden La Saussaye en Gunning bedoeld. Op een andere wijze dan Jonker heeft Noordmans dat ook gezegd. Voordat hij naar Laren kwam, stond daar van 1913-1922 ds. W.A. Hoek, die de landelijke secretaris van de ethischen werd. In de *Mededeelingen uit de Ethische Vereeniging* van mei 1925 schreef hij over ethisch als een sfeergevoelige gemeenschap voor studie, bezinning

en ontmoeting rondom de vragen van Bijbel, christendom, cultuur en geloof. Hij gaf toe: 'Ook dit klinkt zwijmelend ethisch'. Mensen als Jonker en Noordmans hadden het daar niet zo op.

Gereformeerd-ethisch

Ongetwijfeld hebben Jonker en Noordmans van elkaars bestaan geweten. Maar Noordmans' loopbaan ontwikkelde zich grotendeels tijdens Jonkers emeritaat dat van 1909-1928 in de vroegere woonplaats Heerde werd doorgebracht. Bij Jonker heb ik geen openlijke reactie op Noordmans gevonden. Noordmans noemt, voor zover ik heb kunnen nagaan, zijn oudere collega eenmaal. In een in 1914 gepubliceerde bijdrage stelt hij Jonker als tegenhanger van het pragmatische denken: 'Geen paradoxale theologie kan de pragmatist behagen, geen *credo quia absurdum* of orenen à la Jonker of Kierkegaard, maar zakelijk, concreet wil hij de redenen kunnen aanwijzen waarom iets moet worden aangenomen en de utiliteit moet de proef op de som zijn.'³ De verwijzing naar Jonkers redenaarstalent vatten we positief op. En het door Noordmans gesignaleerde gebruik dat Jonker maakte van de paradox is evident. Kierkegaard deed het bij hem, zo verantwoordde Jonker zich toen hem eens werd gevraagd of hij niet wat minder springerig en meer gematigd in tegenstellingen zou kunnen preken. De paradox was voor Jonker meer dan een stijlfiguur. Het was de manier om in het geloof te blijven dat ongerijmd, haast absurd, onmogelijk is, omdat het zo haaks staat op de werkelijkheid van elke dag. Alleen zo kon hij het uithouden en de weg aanvaarden waarop Gods bedoelingen met de mens verborgen en heilig blijven. De waarheid, waarin de Heilige Geest leidt, was voor Jonker vol donkerte en tegelijkertijd vol uitzicht. Dat was zijn gereformeerde levensstijl, in ernst en soberheid en met sterke aandacht voor het eeuwige leven.

³ O. Noordmans, 'Het pragmatisme van William James', *Verzamelde Werken* dl 1, 243,253 (8).

In mijn dissertatie heb ik Jonker getekend als een gereformeerd-ethisch theoloog. De persoonlijke benadering van het geloofsleven, het buigen onder de soevereiniteit van God, het vertrouwen op het verlossingswerk van Christus die de levende Waarheid is, de eerbied voor de Heilige Schrift en het belang van de confessie als belijdend spreken van de kerk (ethisch uitgedrukt: het 'geloof der gemeente') kenmerken zijn spiritualiteit. 'Gereformeerd-ethisch' avant la lettre, want het begrip werd in 1920 door dr. M.J.A. de Vrijer, ethisch theoloog uit de derde generatie, opgeworpen als een laat pleidooi om divergerende richtingen bij elkaar te brengen.⁴ Jonker had zijn jaren gehad.

Vermeldenswaard is ook dat dr. J.H. Gunning J.Hz. (1858-1940, Gunning-de-zoon, de Gunning van het weekblad *Pniël* en ethisch theoloog uit de generatie van Jonker) zich door De Vrijers opvatting sterk aangesproken voelde en zijn verwantschap met het gereformeerd-ethische principe verklaarde. Oepke Noordmans had in 1892 in Leiden bij dominee Gunning J.Hz. openbare belijdenis van het geloof gedaan. Vader Noordmans had misschien liever de confessionele lijn voortgezet gezien.

Jonker en Noordmans zijn beiden orthodox gebleven, gereformeerd in de ware zin van het woord. Het was hun overtuiging dat het objectieve slechts vanuit het subjectieve is te benaderen, maar dat nam niet weg dat het objectieve er al was voordat het subjectief tot doordenking kwam. Samen met De Vrijer (die hoogleraar werd) en anderen vervulden ze een brugfunctie. Noordmans heeft enkele keren over het gereformeerd-ethische een referaat gehouden.⁵ Met eerbied wilde hij beide delen van de samenstelling 'gereformeerd-ethisch' uitspre-

ken. Het gereformeerde beschouwde hij als de levensstijl en de moedergedachte, het ethische als de zuurdesem en het vaderinzicht. Hij pleitte voor een levensvatbaar beginsel.

Actualiteit

Het gaat in iedere generatie om bezieling. Daarbij heeft het hart zijn redenen die het verstand niet kent. Recentelijk zijn de verzamelde werken van de ethische grondleggers La Saussaye en Gunning opnieuw uitgegeven. Ook zijn er de compilaties van invloedrijke twintigste eeuwse theologen als Miskotte, Noordmans en Van Ruler. Theologie wil antwoorden geven op de vragen van een zoekend mens naar een vindbare God. Maar wordt er nog wel gevraagd? Daarbij gaat het om meer dan gevoelsvragen of emoties. Ecologische kwesties vergen oplossingen en een gezondheids crisis haalt een streep door maakbaarheid, aards geluk,ultiem genot, succes en welvaart. Een portie lijden en ongelukkig zijn zullen we voor lief moeten nemen. In weerwil daarvan vigeert het pragmatische denken en het mechanisme van efficiency en nuttigheid. In geestelijk-kerkelijk opzicht woedt een secularisatie voort die vormen van spiritualiteit – geleefd en beleefd geloof – wegvaagt. Kan het heil van God nog bij een mens binnenkomen? We zullen bescheiden en hoopvol zijn. Ook dit verbond Jonker en Noordmans met elkaar: de eschatologie. Het is God die ons de komst van zijn Koninkrijk voor ogen stelt. Dat wordt de grote wending. Zolang het nog duurt, hebben we schildwachten van de eeuwigheid nodig. Ze volharden op hun post, zijn waakzaam tegen gevaar, leggen verantwoording af en zien uit naar de aflossing. Die theologie revitaliseert.

Katwijk aan Zee, maart 2021

⁴ M.J.A. de Vrijer, *De Gereformeerd-ethischen, Utrecht 1920.*

⁵ O. Noordmans, 'Gereformeerd-ethisch' en andere bijdragen, *Verzamelde Werken* dl 3.

‘Boerenverstand’ Noordmans over de Friezen: ‘dogmatici en mathematici’

dr. Jan Dirk Wassenaar

‘Hebben Friezen in het algemeen (...) misschien een speciale aanleg voor wiskundige wetenschap (...)? In de 19de eeuw was die gedachte gemeengoed. Friezen zijn in de wiskunde slimmer dan de rest, dacht men.’ Aldus Goffe Jensma, hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit van Groningen in een artikel naar aanleiding van *De Hemelvorser* van Mart van Lieburg, emeritus hoogleraar medische geschiedenis aan verschillende universiteiten. Het boek gaat over Gerhard Fockens (1810-1870), zoon van ds. Lucas Fockens, voorman van de negentiende-eeuwse beweging die door dr. G.A. Wumkes als ‘It Fryske Réveil’ aangeduid is. Hij ontwikkelde zich zeldzaam snel tot een veelbelovend wis- en sterrenkundige. Maar vanaf 1833 ging het bergafwaarts met hem. Hij raakte meer en meer geestesgestoord.

Feit is, dat Friesland in het verre verleden een aantal wiskundigen met een behoorlijke reputatie heeft gekend. Jensma noemt als de bekendste de zestiende-eeuwse wiskundige, cartograaf en instrumentmaker Gemma Frisius – Gemme / Jemme Reinderszoon – uit Dokkum. Jensma: ‘Het zat dus in hun ‘DNA.’ Dat zou ook verklaren dat het onderwijs in de wiskunde aan de Franeker universiteit een lange traditie heeft gehad. Internationaal vermaarde wiskundigen gaven er college. Dat deden ze zowel in het Latijn als in het Nederlands. Zo bedienden ze niet alleen een geïnteresseerd wetenschappelijk publiek, maar ook leken. Jensma spreekt in dat verband over ‘boerenprofessoren’, onder wie Eise Eisinga de bekendste is. De auteur

stelt dat het een typisch Friese traditie was, die tegenwoordig nog zichtbaar is in het planetarium te Franeker en in het nabijgelegen Martenahuis, waar een prachtige verzameling mechanische werkstukken van amateur-wetenschappers te zien is.

Als het om de bevordering van de natuurwetenschappen in Friesland gaat, moet in ieder geval de naam van stadhouder Willem Karel Hendrik Friso (1711-1751) genoemd worden, zo heeft Philippus Breuker, emeritus hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de universiteiten van Leiden en Amsterdam, laten weten. Hij was het, die de weg gebaad heeft voor autodidacten op dit terrein. Breuker spreekt in dat verband nog sterker dan Jensma over ‘de mythe dat het Friese volk een bijzondere aanleg voor wiskunde had’.

Of het Friese volk een bijzondere aanleg voor wiskunde had, laat ik in het midden. Ik merk hier op dat Noordmans die mening ook geuit heeft. Dat blijkt uit de (fragmentarische) lezing ‘De Friese gemeente’, die hij voor een praktisch-theologische conferentie in ‘Hardenbroek’, het toenmalige conferentiecentrum van de Nederlandse Christen Studenten Vereniging, gehouden heeft. Aan de rand van het manuscript heeft hij ‘plus-minus 1908’ geschreven, maar dat kan niet kloppen: in de lezing maakt hij gewag van Wumkes’ *It Fryske Réveil*. Dat boek is in 1911 verschenen. Hoe dat ook zij: Noordmans noemt de Friezen ‘dogmatici en mathematici’. Dat doet hij nadat hij gezegd heeft dat het intellect in Friesland zeer ontwikkeld is en

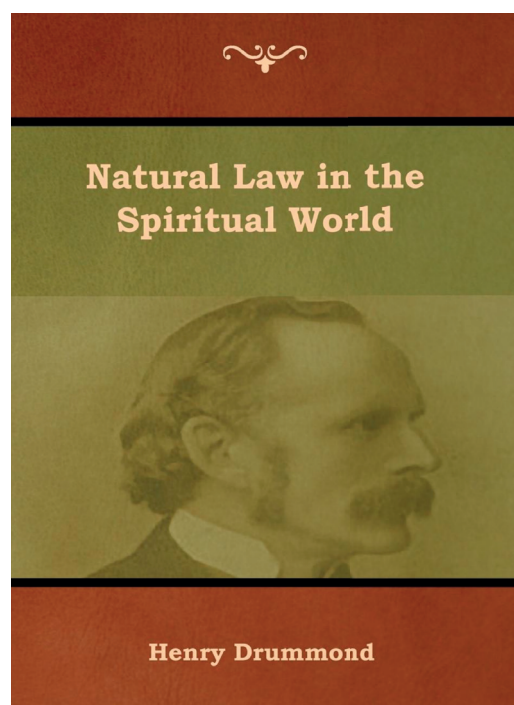
dat het aantal studerenden ten plattelande er groot is. Hier moet wel bij aangetekend worden dat hij dan 'de westelijke Fries' op het oog heeft. Hij stelt: 'Zuidoost Fries is heel anders. (...) een ander ras. Minderwaardig. Achterdochtig, onoprecht. Leugenachtig. Lastige gemeenten. Mystieke trekken. Weke gemoedstoestanden. Sensationeel. Domineeslopers. Moeilijk te doorgronden.'

De intellectuele inslag van de westelijke Fries heeft naar Noordmans' mening een schaduwzijde: 'De systeemzucht leidt tot zeker radicalisme. Allerlei richtingstrekken [krijgen] hier [een] sterke aanslag (socialisme, doleantie, confessionalisme).' Wat het confessionalisme betreft, stelt de spreker dat de belijdenis van de Friese christen in het teken van de christologie staat. 'Het is het heldere midden der theologie, waar zijn meditatie verwijlt. Niet de duistere partijen van Gods eeuwigheid en heiligheid. Niet de onberekenbare leer van de Heilige Geest. Maar de leer van Christus en zijn werk [?],

het systematische deel theologie. - Hier loopt de Fries gevaar, Christus en christologie te verwarren. Zichzelf zalig te redeneren in plaats van zalig te worden door geloof. Het gevaar is het syllogisme van Drummond.'

Henry Drummond (1851-1897) was hoogleraar natuurwetenschap aan de theologische faculteit te Glasgow, schrijver van het destijds beroemde *Natural Law in the Spiritual World* (1883), door dr. A.W. Bronsveld in het Nederlands vertaald en in 1886 uitgegeven onder de titel *Natuurwetten in de geestelijke wereld*. Na 1883 is het boek nog vele malen herdrukt, nog in 2018. In het artikel 'Het getuigenis van dr. De Hartog' uit 1910 parafraseert Noordmans het syllogisme, dat volgens Drummond in ethisch opzicht tekort schiet, als volgt: '(...) een syllogisme, waarin Christus de Major, de zondaar de minor, en de zaligheid de conclusie is.' In het artikel 'De Zwitserse theologie' (1926) citeert hij Drummond over de verwoording van de leer van de verzoening als een syllogisme: 'Gij gelooft dat Christus stierf voor zondaars; gij zijt een zondaar; daarom stierf Christus voor u – *en hierom zijt gij behouden*.' Drummond voegt er aan toe: 'De onrustige ziel wordt uitgenodigd om te kruipen in de kronkelingen van een syllogisme.'

Noordmans besluit 'De Friese gemeente' als volgt: 'Friesland is confessioneel. Er is een historisch en psychologisch tekort.' In dit verband wijs ik op enkele vergelijkbare uitspraken. In het referaat 'Dogmatische zekerheid' uit 1906, dat hij voor een confessioneel publiek hield, zegt hij: 'Wij moeten meer aan psychologie doen.' In een in Idsegahuisen-Piaam gehouden preek over Efeziërs 4: 20 en 21 spreekt hij over categorieën mensen bij wie het christelijk leven het verband met het leven kwijtraakt. Zo zijn er mensen van wie gezegd kan worden: 'Ze denken zich zalig (...)' Noordmans vindt: 'Men denkt zich niet zalig. (...) Maar door geloof en leven, in Christus verenigd. Door Jezus Christus.' Anders gezegd: Noordmans miste bij de Friese

orthodoxie het besef van ‘het ethisch karakter der waarheid’ (J.H. Gunning jr.).

Zelf heeft Noordmans altijd gepleit voor wat hij ‘een pastorale dogmatiek’ noemde. Die is niet een functie van ‘de school’, maar van de kerk, en al haar leden werken daar aan mee – ‘een Friese of Schotse boer evengoed als de 318 vaders van Nicea’, zo stelt hij in het artikel ‘Het kerkelijk dogma’ uit 1934. Verderop heeft hij het over ‘iedere boer en burger’ en nog weer verderop zegt hij dat de pastorale dogmatiek gevoerd wordt ‘door professor of kruidenier, predikant of boer’. Misschien heeft hij bij die boer aan zijn eigen vader, Durk Piers Noordmans, gedacht. Hij was veehouder en lekentheoloog. Hij correspondeerde met Ph.J. Hoedemaker en met A. Kuiper over allerlei theologische kwesties. Hij publiceerde twee boekjes, over de leer van de doop en over de evangelische heiligmaking.

In 1952 komt Noordmans op het dogmatisch confessionalisme van de Friezen terug, in een brief aan ds. M.N.W. Smit: ‘Er zit in Friesland, onder het dogmatisch confessionalisme, een enthousiaste geestesbeweging. Ik acht het niet onmogelijk dat

*Durk Piers Noordmans en zijn vrouw
Gerbrich Oepkes Noordmans-de Roos*

de taalbeweging in die diepere lagen beroering zal brengen, en dat van onder de stereotype, wat oppervlakkige kerkelijkheid van vele Friese gemeenten een meer oorspronkelijke, meer spontane en diepere doorbraak van het eigen geestesleven op gang kan worden gebracht. Voorlopig lijkt het daar nog niet op. Maar de bijbelvertaling van Wumkes en de psalmen van Fedde Schurer kunnen op den duur daartoe meewerken.’

De eigenlijke liturgie op straat?

door dr. Jan Dirk Wassenaar

Eind 2020 verscheen deel V-A van het Verzameld werk van dr. A.A. van Ruler, met materiaal over kerk, liturgie, prediking en sacramenten. Een aantal malen gaat de auteur in op een uitspraak van Noordmans. Bij enkele gedachtewisselingen sta ik in deze bijdrage stil.

De eigenlijke liturgie op straat

Op 5 juli 1947 schreef Van Ruler aan Noordmans dat hij onder zijn leermeesters een zeer voorname plaats innam. Hij voegde aan die mededeling toe dat hij verschillen tussen hen beiden nooit opgemerkt had. Slechts: 'Hier en ginds liggen de dingen iets anders tussen u en mij.' Als een zwerfsteen komt men in hetzelfde briefje deze zin tegen: 'De liturgie en haar gestalten hebben meer recht op een plaats in de cultuur dan in de kerk.' Het heeft er veel van dat Van Ruler zich hiermee aansluit bij Noordmans' visie op de liturgie. Men denke dan aan zijn bekende uitspraak dat de eigenlijke liturgie op straat geschiedt. Dr. Dirk van Keulen, die de uitgave van het *Verzameld werk* van Van Ruler verzorgt, maakt in de annotatie van Van Rulers boek *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* (1970) evenwel duidelijk dat Noordmans dat nooit zo gezegd heeft. Men treft de opmerking wel aan bij auteurs over Noordmans (bijvoorbeeld bij G.W. Marchal en M.J.G. van der Velden) en zo is die een eigen leven gaan leiden. De uitspraken die er het dichtst bij staat, zijn deze – in Noordmans' *Liturgie*: dat 'de eredienst zich niet in zich zelf opsluit, maar in verband staat met het leven.' En: 'Dat God in de eredienst is zal 't meest moeten blijken in het leven; dat Hij er op de zondag was, zal moeten uitkomen door-de-week.'

De toelichting van Van Keulen heeft betrekking op deze zin van Van Ruler: 'De gedachte, dat de eigenlijke liturgie ook op straat, dus in de wereld geschiedt (O. Noordmans), is – hoe belangrijk ook – niet een afdoend geneesmiddel tegen deze ziekte.' Welke ziekte bedoelt de auteur? Welnu: dat protestanten voor de preek naar de kerk gaan, de rest is voor hen bijwerk. 'Ze [de liturgie, JDThW] hangt er dan ook in flarden en rafels omheen. Na de preek wil men – geestelijk! principieel! – zo gauw mogelijk de kerk weer uit, de wereld weer in. Tegenwoordig gaat men daarin zelfs zover, dat men de hele kerk daarbij meeneemt, de wereld in en haar laat opgaan in haar incognito in de wereld.' Van Ruler

verzet zich dus tegen 'die eenzijdige cultivering van de preek en de verwaarlozing van de liturgie'. Als alles van de kerk puur profetisch wordt, loopt men naar zijn mening gevaar dat alles in de kerk heel gemakkelijk diaconaal wordt, en van het puur diaconale naar het puur maatschappelijke is het slechts een stap. Van Ruler zegt niet dat wat op straat gebeurt, geen liturgie is. Het hele leven is zijns inziens een kwestie van dienen van God, tot in de straat toe, maar zonder de uitdrukkelijke en opzettelijke liturgie van de kerk gaat het niet. Hij heeft dat inzicht opgedaan – hij spreekt op z'n Van Ruleriaans over 'een kolossale gebeurtenis – als kerkganger in de Janskerk in Utrecht, 'met z'n onbeschrijflijk mooi koor'. Daar heeft hij bijvoorbeeld ook geleerd dat de liturgie niet op de preekstoel thuishoort.

Het koor van de Janskerk in Utrecht

Een cultisch systeem van heiligheid

Uit wat ik uit *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* overnam, moge duidelijk zijn dat op dit terrein wel een groot verschil tussen Van Ruler en Noordmans is ontstaan. Uit de publicaties van Noordmans over de liturgie komt zijn vrees naar voren dat in de liturgische eredienst de prediking en de bediening van de sacramenten in een cultisch systeem van heiligheid ingesloten zouden worden. Dan zou het evangelie schuilgaan achter mysteriën. Daartegenover stelde hij met nadruk dat het heil het karakter heeft van een openbare proclamatie

en dus als boodschap tot de wereld komt. Naar Noordmans' mening moest het leven van de kerk in de bediening van het Woord kloppen, niet in de liturgische viering. Overigens: al vroeg heeft hij die visie ontwikkeld. Dat blijkt uit een op 28 juni 1949 door ex-catechisant Willem B. Visser aan hem geschreven brief, die niet in deel 9B van de *Verzamelde Werken* is opgenomen. Daarin blikt Visser terug op de ingebruikneming van een nieuw orgel in de kerk van Idsegahuizen, waarvoor Noordmans zich ingespannen heeft, in 1908. Hij schrijft meer dan veertig jaar na dato: 'Wij herinneren ons (...) nog de inwijding van het herstelde pijporgel. Ik meen nog te weten, dat u toen zei dat orgelbegeleiding van het zingen niet oorspronkelijk, niet bijbels was.' Visser vervolgt: 'Mocht u dat niet gezegd hebben, wij houden deze gedachte evenwel voor waar te zijn. Als het koor of de muziek of het rithme de tekst overstemt of verdonkeremaant dan is die kunst mij een ergernis. De wereld is niet geschapen door muziek maar door het Woord Gods. De hedendaagse liturgie wil in contact komen met de triomferende kerk maar zij zien daar boven altijd God en het Lam met aanschouwing, maar wij moeten het uit de tekst hebben, in aanvechting en strijd, vergeving der zonden, plaatsbekleding, toerekening, in somma door en in 't geloof te wandelen en de Here aan te hangen.'

O, die puriteinen...

Ik herinner hier aan wat ik in de Nieuwsbrief van 2019 onder de titel 'Noordmans onder dichters' schreef. Zoals Van Ruler in de Janskerk een 'bekerling' heeft ondergaan, zo geldt dat voor Willem Barnard na een reis naar Engeland in 1949. Zijn ontluikende belangstelling voor de liturgie ontwikkelde zich daarna in een nieuwe richting. Hij relateerde zijn eerdere overtuigingen en keerde zich naar Gerardus van der Leeuw en diens synthetische cultuurtheologie. Toen deze wissel omgezet was, kon Noordmans geen gids meer zijn. In het jaar van zijn 'Wende' schreef hij aan Ad den Besten: 'Met enkel en alleen Noordmans of wie ook van die

waarheidssector komen we er niet.' Op 12 september 1955 schreef hij in zijn dagboek: 'WGO [W.G. (Tim) Overbosch] leest uit Noordmans voor, met instemming. Ik ril van de horribele leegte die hij ons laat.' In 1957 schreef hij wel aan J.J. Buskes over 'die gemakkelijk (on)hanteerbare tegenstelling Van der Leeuw-Noordmans'. Van 'nu eenmaal dit of dat' wilde hij niet weten, 'goed dialectisch'. In december 1958 schreef hij in zijn dagboek: 'Ik heb het idee dat een heleboel principieel protestants gepraat en gepruttel over (tegen) 'liturgie' niets anders is dan theologische in-wikkeling – waardoor het dus ingewikkeld wordt! – van Hollandse houdingloosheid. Een rechtvaardiging achteraf van vooringenomenheid, het gebrek aan savoir-vivre wordt goedgepraat. – Zwingli, die tegen 'de muziek' was – omdat hij zó muzikaal was dat hij bang was erdoor meegezogen te worden. – En Noordmans, die een prachtig Nederlands schreef, een groot stilist, een schrijver pur sang – daarom was hij bang voor het musische. – O, die puriteinen...' In 1966 schreef hij in *Huis, tuin en keuken*, sprekend over kathedralen en liturgie: 'Ik word altijd geslingerd tussen Quakers en Benedictijnen, beurtelings door Frits van der Meer en Oepke Noordmans.'

De kritiek van Barnard op Noordmans' visie op de liturgie zou blijven.

"Zij" of "is"

In een uit 1968 daterend artikel over 'zij' of 'is' in de zegen aan het einde van de kerkdienst citeert Van Ruler de uitspraak van Noordmans dat als wij naar de kerk gaan, het nog niet zeker is dat God ook gaat. Het gaat om deze passage uit *Liturgie*: 'De tegenwoordigheid Gods in den eeredienst staat op één lijn met onze andere ontmoetingen met God, al is deze anders. Het verschil berust evenals bij Woord en Sacrament op Gods wil. Daarom kunnen wij niet zeggen – het zij met eerbied gezegd – dat God ook naar de kerk gaat als wij er naar toe gaan.'

Van Ruler attendeert op de uitspraak nadat hij opgemerkt heeft dat aan het ambt opdracht en volmacht verbonden zijn. Maar hij vraagt vervolgens

of er dan ook sprake is van overdracht. ‘Kan het ambt volledig over God beschikken? Blijft de Here God niet vrij, om te zegenen of niet te zegenen?’ Van Ruler betoogt dan dat er naast de vrijmacht van God ook nog zoiets is als de vrijheid van de mens is. Hij licht toe: ‘Die ambtsdrager moet mij met zijn zegen niet aanranden! Ik moet het zelf ook nog willen! Ik kan mijn hart en mijn hele bestaan afsluiten voor de zegen. Dan gebeurt er niets. Het ambtelijke ketst dan af.’ Deze gedachtegang – dat de mens zich moet toe-eigenen wat hem van Godswege geschonken wordt – spoort met het bekende gezichtspunt van ‘theonome reciprociteit’ bij Van Ruler.

Al eerder had Van Ruler de uitspraak van Noordmans dat als wij naar de kerk gaan, het nog niet zeker is dat God ook gaat, geciteerd. Dat had hij in 1965 gedaan, en wel in de pennenvrucht ‘Continuïteit in de prediking’. Van Ruler: ‘In de loop van de jaren ben ik aan haar juistheid steeds meer gaan twijfelen. Worden we niet naar de kerk geróepen,

door de Here God zelf? Is er niet een goddelijk gebod in dit opzicht? En gaat dit goddelijk gebod niet met een goddelijke belofte gepaard? Kunnen we geen staat maken op de belofte, die ons is gegeven? Met name ook op de belofte, welke als moment ligt opgesloten in de ordinatie in het ambt? Heeft de Here God niet belóófd, dat Hij deze ambtsdrager zal gebruiken in zijn werk? (...) Kunnen wij er niet zeker van zijn, op grond van de belofte, dat de Here God in de kerk zal zijn, als wij er, op grond van het gebod, naartoe gaan?’

Het is wel duidelijk: deel V-A van het *Verzameld werk* van Van Ruler heeft mij veel te denken gegeven. Van Keulen verdient aller waardering voor zijn werk, in het bijzonder voor de zeldzaam royale annotatie bij de publicaties van Van Ruler.

A.A. van Ruler, Verzameld werk deel V-A
hardback, 916 p., KokBoekencentrum, Utrecht
ISBN 9789043535519, prijs: € 52,50.

Bibliografie 2020

- W. Balke, ‘Calvin en Noordmans over de oecumene’, in: *Via Vitae. Opstellen over kerk en theologie in het perspectief van de Reformatie* (Apeldoorn 2019), p. 222-243.
- Karel Blei, ‘Dutch Twentieth-Century Protestant Theology at Its Best: the Voice of Oepke Noordmans’, in: Matthew J. van Maastricht (Ed.), *Remembrance, Communion, & Hope. Essays in Honor of Allan J. Janssen* (Grand Rapids, Michigan, 2019), 103-115.
- Karel Blei, ‘Ingebed in ‘de schoot der vroomheid’. Het contemplatieve karakter van Noordmans’ theologie’, in: *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 73 (2019) nr. 3, p. 235-247.
- Ad Prosman, *Gedooft licht. Christenen tussen schepping en secularisatie* (Aspekt, Soesterberg; 2019), p. 199-215.
- J.D.Th. Wassenaar, ‘De spiritualiteit van O. Noordmans’, in: *Theologia Reformata* 63 (2020) nr. 1, p. 45-60.

Uitgave onder verantwoordelijkheid van de Stichting Vrienden van Noordmans.
De Stichting beoogt de studie van het gedachtengoed van Dr. O. Noordmans te bevorderen
en de relevantie ervan voor vandaag onder de aandacht te houden.

Redactie en Bestuur

Mw. Dr. A. van der Kooi, Kampen (voorzitter)
Dr. J. D. Th. Wassenaar, Hellendoorn (archivaris/secretaris a.i.)
Drs. J.J.A. Doolaad, Odijk (penningmeester)
Dr. K. Blei, Haarlem (lid)
Dr. C.C. den Hertog, Nijmegen (lid)
Prof. Dr. G.W. Neven, Kampen (lid)

Voor opgave tot donateur van de Stichting of voor een financiële bijdrage
kunt u contact opnemen met de penningmeester:

Ds. J.J.A. Doolaad, Salamander 25, 3984 MB Odijk

Telefoon: 030 - 69 10 770 / 06 - 536 10 209

E-mail: j.doolaad@hetnet.nl

Rekeningnummer: NL34 INGB 0005 3060 84, t.n.v. Stichting Dr. O. Noordmans